

Н. Б. Отрешко, Г. Ю. Носова

Постмодернізм

ПОСТМОДЕРНІЗМ (від [пост...](#) і [модернізм](#)) — складний та багатогранний інтелектуальний і культурний рух, що заперечує багато припущень та принципів модернізму і кидає виклик традиційним уявленням про мистецтво, літературу, філософію, історію, соціальні структури. Постмодерністи відмовляються від ідеї всеосяжних, універсальних пояснень або «великих наративів», що претендують на всебічне розуміння історії, суспільства, людської природи; ставлять під сумнів можливість об'єктивного знання чи абсолютної істини, авторитет та легітимність таких наративів, як прогрес, розум, наука чи релігія, стверджуючи, що вони є соціально сконструйованими та часто репресивними; наголошують на фрагментованому характері знання та досвіду; визнають, що реальність є різноманітною та багатогранною, складається з багатьох точок зору, дискурсів та інтерпретацій, а знання завжди знаходяться у межах певного соціального, культурного та історичного контекстів і на нього впливають суб'єктивні упередження та динаміка влади. У П. претензії на істину розглядають як соціально сконструйовані та умовні, а не як універсальні. Немає єдиної об'єктивної істини, а скоріше існує безліч істин, що були сформовані під впливом різноманітних чинників. П. прагне кинути виклик і підірвати усталені значення та ієрархії, часто використовує грайливі та іронічні стратегії, щоб порушити усталені норми й традиційні способи мислення. Він позитивно ставиться до двозначності, парадоксів і протиріч, використовуючи гумор і сатиру, щоб підірвати панівні ідеології та структури влади. П. виник у 2-й половині 20 ст. Значного розвитку його ідеї набули у французькій філософії. Так, Ж.-Ф. Ліотар запропонував розуміння П. як стану руйнування метанаративів (загальних історій) та закликав до звільнення від обмежень однозначності, Ж. Дерріда став автором деконструктивізму. Деконструкція, як метод роботи з текстами, розкриває та допускає нестабільність і суперечливість уявлень про істину, владу, мову, суспільство й інші ключові категорії; прагне розкрити і усвідомити приховані протиріччя, припущення, що впливають на нашу мову та мислення. Цей процес викликає руйнацію стабільних систем уявлень, спонукає читача класичних текстів до розуміння різноманітності та неоднозначності. Деконструкція готує до постійного переосмислення та переоцінки уявлень і переконань, заперечуючи ідею остаточності та стійкості. П. використовує деконструкцію як метод аналізу і критики, що передбачає вивчення текстів, концепцій або культурних артефактів з метою виявити внутрішні протиріччя, бінарні

опозиції та структури влади, вбудовані в них. Філософ та соціолог Ж. Бодрійяр запропонував ідею гіперреальності, згідно з якою реальність у П. замінюють симулякри та символи. Література П. часто містить метафікцію, що привертає увагу до власної вигаданості та акту оповідання. Завдяки тому, що саморефлексія автора є частиною нарративу, стирається межа між реальністю та вигадкою. Поширена також інтертекстуальність, оскільки постмодерністи часто додають у тексти цитати інших авторів, жанри та культурні артефакти, створюючи мережу взаємопов'язаних значень. Важливо, що межі та класифікації в літературі П. розмиті, багатьох авторів читачі можуть сприймати як неоднозначних у своїх стилях і підходах. Так, у творах аргентинського письменника, поета та есеїста Х. Борхеса присутні теми лабіринту, нескінченності, часу та невизначеності, він використовує метафори та ігри слів, щоб викликати сумніви щодо стабільності істини та реальності. Його колега Дж. Кортасар відомий своїми експериментальними оповіданнями, у яких використовував нелінійну структуру, ігри слів, фантастичні елементи та метафори. П. відомий безліччю стилів, жанрів та змішанням різних літературних технік, проте деякі критики вважають, що це призводить до відсутності цілісності у творах, а також поверхневого використання різних стилів без глибинного осмислення. П. іноді засуджують за розмивання кордонів між різними культурними, епохальними та літературними традиціями, оскільки це веде до втрати ідентичності та цінності культурної спадщини, йому приписують політичну байдужість та відсутність ясних позицій щодо соціальних і політичних питань. Критики стверджують, що П. не пропонує конструктивних рішень і не звертається до питань соціальної справедливості та подолання нерівності, заперечує можливість досягнення об'єктивної істини чи універсальних принципів. Це призводить до релятивізму та відмови від стандартів оцінки та цінностей, що домінують у суспільстві.

Н. Б. Отрешко

ПОСТМОДЕРНІЗМ — своєрідна філософська, світоглядна позиція, антитеза модерністському мистецтву, стилю культури, мислення, що з класичного змінюється на некласичний, а потім на постнекласичний. Поняття «постмодернізм» осмислює певні явища у суспільному житті та культурі 2-ї половини 20 ст. — початку 21 ст. Воно, власне, виникло через необхідність позначити явища, що з'явилися у період після модернізму в мистецтві, архітектурі, філософствуванні, в осмисленні реальності. В англійській мові розрізняють «Postmodernism» для означення П., як історичної епохи, що прийшла на зміну епосі модернізму, та «Postmodernity» як постмодерність, що використовують для означення проявів П. у соціальній та культурній сферах. Вважають, що вперше сам термін «П.» використав німецький філософ Р. Панвіц у праці «Die Krisis der europäischen Kultur» («Криза європейської культури», Нюрнберг, 1917). Іспанський письменник Ф. де Оніс Санчес у книзі «Antología de la poesía española e hispanoamericana» («Антологія іспанської та

латиноамериканської поезії», Мадрид, 1934) застосував назву «П.» для позначення реакції на модернізм. 1947 завдяки англійському історичу А.-Дж. Тойнбі П. набув культурологічного сенсу — у своїй знаменитій книзі «A Study of History» («Дослідження історії»; переклад українською мовою — К., 1995, т. 1, 2) кінець панування в релігії та культурі Заходу він визначав як П. У 1960—70-х рр. на термін «П.» звернули увагу під час визначення стильових тенденцій в архітектурі, спрямованих проти безликої стандартизації й техніцизму. Популярності він набув завдяки американському архітектору Ч. Дженксу, який цей термін використовував для означення нових тенденцій в архітектурі, яку він відповідно і називав архітектурою П. Невдовзі поняття «П.» стало популярним у літературі та малярстві. Згодом його зміст розширився від позначення нових тенденцій в американській архітектурі до нових течій у французькій і не лише філософії, що було беззаперечним свідченням того, що подібні явища, зміни відбуваються у всіх сферах культури 1960—70-х рр. Розвитку поняття «П.» сприяли міркування французьких філософів [Ж. Дерриди](#), Ж. Батая, Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Лакана, М. Фуко, концепція семіотика й письменника [У. Еко](#). Більшість дослідників періодом становлення постмодерну вважають 1960—70-і рр. Саме в ці роки основні ідеї «філософського» [модерну](#) зазнають кризи, йдеться, насамперед, про ніцшеанську «смерть» Бога, бартівську «смерть» автора, врешті-решт смерть суб'єкта. «Станом постмодерну» називає Ж.-Ф. Ліотар суспільство, культуру, науку 1970-х рр.

П. не мислимий без модернізму, власне — це те, що сталося після модернізму. Тому лише так, через порівняння та відмежування від модернізму можна зрозуміти його особливості. Філософія П. — це вже не зовсім філософія, її позбавлено об'єктивності та правдивості, вона стає антинауковою та антираціональною, втрачає філософську системність, є деконструктивною у різноманітних сенсах цього слова, врешті-решт зближується з мистецтвом. Філософські концепції стають подібними лінгвістичним іграм та дискусіям, художнім витворам. Тому П. — це, так би мовити, перенесення «мистецького» П. у різноманітні сфери культури. Послідовники мистецтва постмодерну відмовляються від створення універсальних канонів, ієрархії норм, естетичних цінностей. У постмодерністському мистецтві не продукують нових форм, як це у класичному мистецтві, а використовують готові форми, походження яких не має принципового значення. Для творів мистецтва П. характерні фрагментарність та принцип монтажу. Художник постмодерну нічого нового не творить та не виробляє, а відбирає, комбінує форми, переносить їх і розміщує на новому місці, таким чином утворюючи нове. Із цим пов'язана власне смерть автора та зростання ролі глядача, читача і його участь у творенні мистецтва та встановленні його сенсу. 1967 з'явилося однойменне есе французького філософа, теоретика та критика літератури Р. Барта («The Death of the Author» // «Смерть автора»). Тому Ж. Бодріяр і говорить про смерть сучасного мистецтва, маючи на увазі смерть творчої сутності. Мистецький П. все більше нагадує масову культуру і, навіть, кітч, тут все змішалось

— жанри, високе та низьке, панує повний стильовий синкретизм та всюдисуща гра й іронія. Про роль іронії варто сказати окремо. Іронія затверджує плюралістичний всесвіт, дозволяє вільно маніпулювати будь-якими готовими формами, а також художніми стилями минулого в іронічному ключі, що було раніше немислимо, звертається до позачасових сюжетів та вічних тем, акцентуючи на їхньому аномальному стані в сучасному світі. Часто постмодерністську культуру характеризують як явище, пройняте настроями «кінця історії», коли вже все сказано, немає підґрунтя для виникнення нових, оригінальних ідей, панує компілятивна естетика художнього ар'єргарду. Однак існує інша, оптимістична концепція П. як культури нового художнього змісту (Дж. Барт), а зовсім не занепаду та вичерпності.

Цьому періоду історії притаманний особливий «художній» тип свідомості. Світ цією свідомістю уявляється як хаос, заперечується чи піддається сумніву будь-яка система цінностей і пріоритетів, іронія, релятивність, пародія та десакралізація найвищих авторитетів стає основою світогляду. Загалом постмодерністський світогляд є переважно критичним і негативним, націленим не стільки на створення нового знання, скільки покликаний викликати сумніви в правомірності знання модерну. Проголошується неможливість об'єктивного пізнання та відсутність критеріїв достовірності. Прогрес, істина, порядок, справедливе суспільство, вся західна «логоцентрична традиція», оголошується сукупністю ідеологем та міфів. П. — це кінець метанаративам, ідеологем та ідеологій, великим проєктам. Їх успішно заміщують тексти та локальні «історії-розповіді». Загалом, світ у П. представлений як «незначущий» текст, що не має зв'язку з реальністю, навіть як «позареальний» текст. У постмодерністській картині світу знак позбавлено функції відображення дійсності, а текст — реальності. Ж. Деррида визначає такий стан так: «поза текстом нічого немає». Мову вважають ключем до істини, оскільки вона формує мислення, а істина залежить від контексту. Форма має пріоритет над вмістом, оскільки зміст повідомлення не настільки важливий як спосіб його передачі.

Філософські засади П. ґрунтуються на теорії постструктуралізму та деконструктивізму, що розроблені провідними французькими вченими Ж. Лаканом, М. Фуко, Ж. Дельозом, Ф. Ґваттарі, Ж. Дерридою, Р. Бартом, Ж.-Ф. Ліотаром та ін. Принцип методологічного сумніву щодо всіх позитивних істин та ієрархічних структур є провідним у концепції постструктуралізму. Постструктуралізм базується на критиці логоцентризму, раціональних способів пізнання у філософії, на визнанні пріоритету чуттєвої, емоційної реакції людини на наколишній світ, на виявленні та критиці стратегій примушування, тобто тоталітарних ідеологій і влад, що криються за оболонкою підсвідомого, на пошуці маргінальних зон свободи, що знаходяться за межами структури будь-чого, і художнього тексту так само. М. Фуко, який належить як до філософів пізнього модерну, так і до П., є одним із його теоретиків через те, що він заперечує загальноприйняте розуміння історії, а саме хронологію історії як послідовності обов'язкових фактів. У 1960-і рр. він запропонував новий метод дослідження історії — «археологію знання». Вчений відмовився від модерних

принципів вивчення історії — від використання наукової аргументації, авторитету дослідника. На його думку, світ прихований за дискурсивними практиками тієї чи іншої епохи й потрібно лише «розкопати» свідомість та її сенси через розкриття походження й функціонування понять та законів епохи, її дискурсів, текстів, а не брати їх з універсального та вічного. Ж. Лакан, Ж. Деррида та ін. висунули ідею деконструкції як основного принципу аналізу тексту. Грунтуючися на тезі про те, що будь-який феномен культури є продуктом владних стосунків, через які людині нав'язуються ідеології та цінності, а мова стає одним із головних інструментів маніпуляцій, філософи Ж. Деррида, М. Фуко пропонують розкладати художній текст на елементи, а потім по-своєму їх інтерпретувати (деконструювати). Проаналізувати, розкласти текст, власне й означає виявити, що внесено в текст традицією, каноном, владою, а що — бажанням, інтуїцією автора. Інтерпретація, деконструкція тексту потрібна для актуалізації маргінального, прихованого, задавленого владою, традицією, каноном. Деконструкція, на думку Ж. Дерриди, тотожна переконструюванню тексту — виявленню його внутрішньої суперечливості, віднайденню в ньому прихованих, непомітних не лише для читачів, а й для самого автора, «залишкових сенсів». Для Ж. Дерриди культура складається із сукупності текстів, кожний з яких утворюють на підставі інших текстів. Тому казати про якийсь єдиний та усталений сенс не має рації. Тексти, згідно твердження Ж. Дерриди, існують самостійно, не залежно від дійсності, тим більше від знання про неї. У таких умовах стверджувати про авторство твору чи про будь-який «правильний» сенс творів безглуздо. Аналогом «образу» — категорії класичної літератури у П. — є «симулякр». Це також «певне зображення», подібність, видимість, але не світу, їх сприймають як об'єкти «третьої природи». На думку Ж. Бодріяра симулякр замінює реальність постреальністю шляхом симуляції, видає відсутність за присутність, стирає відмінність між реальним та уявним, «сублімуючи зміст у форму». Симулякр у контексті філософії П. тлумачать як «точну копію, оригінал якої ніколи не існував», копію копії, пустий знак, псевдоріч, образ, знак, не співвіднесений із реальністю. Людина доби постмодерну, як вважає Ж. Бодріяр, живе у знаковій реальності, гіперреальності, що утворена знаками речей, а не самими речами. Відносини у такій реальності — це обмін знаками, а не товарами чи послугами, а самі знаки позаяк їх незначущості є симулякрами, що й встановлюють логіку світу. Філософські засади П. — це заперечення існування єдиної універсальної істини, сприймання світу як багатоликої моделі, а якщо світ множинний, то звідси й істина множинна, відносна, сумнівна. Розум тут не творить закони, а інтерпретує. Сама нескінченність світу передбачає (ще за Ф. Ніцше) нескінченну кількість інтерпретацій. Постмодерністи відмовляються від об'єктивності та істини, рацію та системності, натомість позбавляються догматизму та обмежень авторитетів, традицій будь-яких кордонів, отримуючи рухливість, багатозначність, відкритість та невизначеність і, врешті-решт, віртуальну реальність.

Г. Ю. Носова

Рекомендована література

1. J.-F. Lyotard. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Minneapolis, 1984;
2. Ch. Butler. Postmodernism: A Very Short Introduction. Oxford, 2002.
3. M. Foucault. Les Mots et les Choses. Une archéologie des sciences humaines. Paris, 1966;
4. M. Foucault. Surveiller et punir. Naissance de la prison. Paris, 1975;
5. Ch. Jencks. The Language of Post-Modern Architecture. New York, 1977–1991;
6. M. Foucault. Histoire de la sexualité. Vol. 2: L'usage des plaisirs. Paris, 1984;
7. J.-F. Lyotard. The Postmodern condition: A Report on Knowledge. Minneapolis, 1984;
8. Деррида Ж. Позиції / Пер. з франц. К., 1994;
9. Лук'янець В. С., Соболев О. М. Філософський постмодерн. К., 1998;
10. J.-F. Lyotard. La Confession d'Augustin. Galilée, 1998;
11. J.-F. Lyotard. Misère de la philosophie. Galilée, 2000;
12. Умберто Е. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Пер. з англ. Л., 2004;
13. Деррида Ж. Письмо та відмінність / Пер. з франц. К., 2004;
14. Деррида Ж. Дарувати час / Пер. з франц. Л., 2008.

Бібліографічний опис:

Постмодернізм / Н. Б. Отрешко, Г. Ю. Носова // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-882808>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).